

Piotr Krzysztof Sowiński

Uniwersytet Rzeszowski

ORCID: 0000-0003-2210-5877

psowinski@ur.edu.pl

Kryteria przyznania pomocy prawnej z urzędu w polskich procedurach sądowych

Wstęp

Pomoc prawna może przybrać postać pomocy z wyboru lub pomocy z urzędu, przy czym rozróżnienie to opiera się na kryterium sposobu umocowania danego pomocnika prawnego. W obu przypadkach podmiotem świadczącym taką pomoc jest profesjonalista, którym wedle uznania mandanta lub organu właściwego do przyznania pomocy z urzędu jest albo adwokat, albo radca prawny. Sięgnięcie po pomoc prawną jest wyrazem samodzielności decyzyjnej uprawnionego podmiotu oraz jego sporej świadomości sytuacyjnej, mniejszych może tylko w przypadkach tzw. obrony obligatoryjnej (art. 79 i 80 Kodeksu postępowania karnego¹). W jakiejś mierze taką świadomość sytuacyjną wykazują również podmioty występujące o przyznanie im pomocy prawnej z urzędu, ta jednak zależy od decyzji właściwego organu procesowego. Znaczenia pomocy prawnej z urzędu nie można rozpatrywać wyłącznie w kontekście bliższym, ograniczając rolę takiej pomocy do zwiększenia szans reprezentowanej strony² na korzystne dla niej rozstrzygnięcie sprawy sądowej, ale trzeba na nią spojrzeć szerzej, uznając tę instytucję za element wzmacniający realizację kilku zasad konstytucyjnych, a mianowicie demokratycznego państwa prawa i sprawiedliwości społecznej (art. 2 Konstytucji RP³), równości (art. 32 ust. 1 Konstytucji RP), prawa do sądu (art. 45 ust. 1 Konstytucji RP), a w odniesieniu do procesu karnego *sensu largo* – także zasady prawa do obrony (art. 42 ust. 2 Konstytucji RP). Niniejszy tekst stanowi krytyczną,

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 37 ze zm.), dalej jako k.p.k.

² Art. 87 § 1 k.p.k. dopuszcza taką pomoc dla strony innej niż oskarżony, natomiast jego § 2 także osobie niebędącej stroną, jeżeli wymagają tego jej interesy w toczącym się postępowaniu

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

dogmatyczno-prawną analizę rozwiązań normatywnych towarzyszących przyznaniu stronom postępowań sądowych pomocy prawnej z urzędu w osobie pełnomocnika lub obrońcy, przy czym tytułową pomoc proponuje się rozumieć w tej publikacji zgodnie z art. 1 ust. 1 i art. 4 ust. 1 p.a.⁴ oraz art. 2 i art. 4 u.r.p.⁵, które czynią z niej zasadniczy przedmiot aktywności zawodowej adwokatów oraz radców prawnych. Czy są to rozwiązania spójne systemowo, ale też czy na tyle przejrzyste, by uchronić aplikującego przed nadmierną arbitralnością właściwego organu procesowego? Czy wreszcie krajowa legislacja uwzględniła wiążące Polskę rozwiązania konwencyjne oraz dyrektywne? Na te oraz szereg innych pytań autor próbuje odpowiedzieć w niniejszej publikacji.

Niezamożność jako kryterium przyznania pomocy prawnej z urzędu (prawo ubogich)

Już na wstępie należy zaznaczyć, że adwokacka oraz radcowska pomoc prawna niekoniecznie musi być świadczona w obrębie toczącego się postępowania cywilnego bądź karnego czy nawet w związku z takimi postępowaniami. Ten rodzaj pomocy został jednak najwidoczniej uznany przez ustawodawcę za istotny, skoro ta właśnie pomoc została wyodrębniona z innych jej rodzajów. O „występowaniu przed sądami” traktuje bowiem art. 4 ust. 1 Prawa o adwokaturze, natomiast o „występowaniu (...) przed sądami w charakterze pełnomocnika lub obrońcy” – art. 6 ust. 1 ustawy o radcach prawnych⁶, dodatkowo uściślający rolę, jaką ma do odegrania „przed sądami” radca prawny.

Pomocnik prawny w obrębie danej procedury sądowej występuje pod nazwą pełnomocnika (art. 86 § 1 *in fine* Kodeksu postępowania cywilnego⁷, art. 87 § 1 i 2 k.p.k.), rzadziej pełnomocnika procesowego (art. 36 i art. 88 § 1 k.p.c.) lub obrońcy (art. 82 k.p.k.); nie są to wszakże określenia, które można używać wymiennie. Obrońca jest bowiem określeniem dystynktywnym dla procedur karnych *sensu largo* oraz dyscyplinarnych⁸ oraz zastrzeżonym dla pomocnika prawnego jednej specyficznej strony procesowej, a mianowicie dla podejrzanego i/lub oskarżonego (skazanego) oraz obwinionego. Prawo do występowania przed sądem „przez pełnomocników” na gruncie postępowania cywilnego zabezpiecza art. 86 *in fine* k.p.c., natomiast art. 87 § 1 k.p.c. wskazuje, że

⁴ Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1184 ze zm.), dalej jako p.a.

⁵ Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 499), dalej jako u.r.p.

⁶ Art. 18 ust. 1 u.r.p.

⁷ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 1568 ze zm.), dalej jako k.p.c.

⁸ Np. art. 56 ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 1001).

w pierwszym rzędzie takim pomocnikiem prawnym może być adwokat lub radca prawny, co jest wskazaniem obejmującym ogół spraw cywilnych w rozumieniu art. 1 k.p.c.⁹ O pełnomocniku, jako pomocniku prawnym, strony innej niż oskarżony lub osoby niebędącej stroną traktuje też art. 87 § 1–2 k.p.k., zastrzegając możliwość pełnienia tej roli w postępowaniu karnym – obok radcy Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej – przez adwokata lub radcę prawnego (art. 88 § 1 zd. pierwsze k.p.k.).

Do wyodrębnienia prawa do korzystania z pomocy prawnej, także tej z urzędu, z szerszego prawa podmiotowego, jakim jest prawo do obrony, dochodzi również na gruncie art. 42 ust. 2 zd. drugie Konstytucji RP, gdzie mowa jest o „wyborze obrońcy lub (...) korzystaniu z obrońcy z urzędu” oraz w art. 6 k.p.k., który stanowi o „prawie do korzystania z pomocy obrońcy”. Obrońca z urzędu znany jest również procedurze wykroczeniowej (art. 22 Kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia¹⁰) i karnoskarbowej (art. 113 § 1 Kodeksu karnego skarbowego¹¹ w zw. z art. 78 § 1 k.p.k.), a także niektórym niesądowym postępowaniom dyscyplinarnym¹².

Nie trzeba wieloletnich badań, by stwierdzić, że po pomoc prawną z wyboru sięgają zazwyczaj osoby lepiej sytuowane, zdolne do jej utrzymywania przez czas trwania sprawy sądowej. Tytułowa pomoc prawa z urzędu jest pomocą, która co do zasady przyznawana jest słabszemu ekonomicznie uczestnikowi postępowania sądowego¹³, co pozwala dostrzec w niej przejaw funkcjonowania w naszym kraju tzw. sprawiedliwości wyrównawczej, ale też środek zapobiegający dyskryminacji ze względu na „majątek”, czego wyraźnie zabrania art. 14 Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka¹⁴. W obrębie spraw karnych pomoc tę można uznać za jedną ze składowych modelu tzw. rzetelnego procesu karnego (art. 6 ust. 3 lit. c EKPC). Wspomniana tu sprawiedliwość, w odróżnieniu od sprawiedliwości rozdzielczej, rozpatrywanej na poziomie ogólnym i dotyczącej podziału dóbr w społeczeństwie, winna być rozpatrywana w odniesieniu „tylko do dwóch stron” określonego stosunku spo-

⁹ W przypadkach, w których zamiast adwokata lub radcy prawnego może występować także inny podmiot, odbywa się poprzez wskazanie rodzaju sprawy oraz tego właśnie podmiotu. Tak dzieje się m.in. w art. 87 § 2 i § 3 k.p.c.

¹⁰ Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 977), dalej jako k.p.w.

¹¹ Ustawa z dnia 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 628 ze zm.), dalej jako k.k.s.

¹² Zob. art. 156 § 3 i § 4 ustawy z dnia 28 stycznia 2016 r. Prawo o prokuraturze (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 390) oraz art. 58 ust. 3–5 ustawy z dnia 2 grudnia 2009 r. o izbach lekarskich (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1342).

¹³ Określenie to będzie używane także w dalszych partiach niniejszego opracowania, choć w obrębie spraw karnych pomoc ta służy także uczestnikom stadium przygotowawczego, a więc tej części postępowania, która jest prowadzona przez organy niesądowe.

¹⁴ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284 ze zm.), dalej jako EKPC.

lecznego, służąc „przywróceniu równowagi interesów [tych] stron”¹⁵. Tym określonym, a zarazem szczególnym stosunkiem społecznym na gruncie procedur karnej i cywilnej są stosunki procesowe. Ich wyjątkowość bierze się stąd, że stosunki te są zarazem stosunkami prawnymi, a więc stosunkami poddawanymi regulacjom prawa pozytywnego¹⁶. Na ich treść składają się wzajemne prawa i obowiązki osób będących ich stronami¹⁷. Choć w pierwszym rzędzie owe stosunki układają się na zasadzie równorzędności, co szczególnie widoczne jest w relacji zachodzącej na linii powód – pozwany (w procesie cywilnym) oraz na linii oskarżyciel – oskarżony (w procesie karnym), to przecież możliwe jest ich ukształtowanie na zasadzie podległości kompetencji, co ma miejsce na linii uczestnik danego postępowania – sąd lub inny organ procesowy. Tę ostatnią relację buduje się na zasadzie nierównorzędności, co nie wyklucza prawa danego uczestnika postępowania do inicjowania określonych czynności procesowych, a nawet wzbudzania kontroli czynności podejmowanych przez organ procesowy. Wszystko to wymaga jednak określonego zasobu wiedzy i pewnego stopnia obycia z realiami procesowymi. W jakiejś mierze zagubieniu w gąszczu przepisów oraz zasad procesowych ma przeciwdziałać system pouczeń ze strony organu procesowego – bardziej jednak rozbudowany na gruncie procedury karnej (art. 16 k.p.k.), słabiej natomiast w obrębie procedury cywilnej (art. 5 k.p.c.¹⁸) – ale także tytułowa pomoc prawna.

Adwokacka i radcowska pomoc prawna z wyboru – z racji swego zawodowego charakteru – jest zazwyczaj pomocą świadczoną odpłatnie, zaś wynagrodzenie otrzymane przez adwokata lub radcę prawnego określa umowa cywilna zawarta z klientem¹⁹. Umowa ta stanowi podstawę tzw. wewnętrznego (podstawowego) stosunku prawnego, którego istnienie akceptuje się zarówno w doktrynie procesu cywilnego²⁰, jak i procesu karnego²¹. Źródłem stosunku wewnętrznego są przepisy prawa materialnego²², a treść umowy erylującej stosunek wewnętrzny nie wymaga nawet ujawnienia przed sądem, w przeciwieństwie do pełnomocnictwa procesowego lub upoważnienia do obrony karnej, które stanowiąc podstawę tzw. zewnętrznego stosunku prawnego, określają granice legitymacji procesowej „wybranego” pomocnika prawnego. Ten ostatni

¹⁵ A. Stroiński, *Przeobrażenia idei sprawiedliwości społecznej. Część II. Sprawiedliwość społeczna jako sprawiedliwość wyrównawcza*, „Roczniki Filozoficzne” 2018, t. LXVI, nr 1, s. 99.

¹⁶ T. Bekrycht, *Analiza terminów „stosunek społeczny” a „stosunek prawny”*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2015, nr 1, s. 150.

¹⁷ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2002, s. 19.

¹⁸ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1550 ze zm.), dalej jako k.p.c.

¹⁹ Zgodnie z art. 620 k.p.k. „wydatki związane z ustanowieniem obrońcy lub pełnomocnika wykląda strona, która go ustanowiła”.

²⁰ J. Gudowski, [w:] T. Ereciński (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1: *Postępowanie rozpoznawcze. Artykuły 1–124*, Lex 2023, komentarz do art. 86, teza 19.

²¹ S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2016, s. 193.

²² S. Gołąb, *O pełnomocnikach w procesie cywilnym*, Warszawa 1938, s. 4.

stosunek w przypadku udzielenia pomocy prawnej z urzędu będzie zarazem stosunkiem wyłącznym, bo nieopozdowanym żadną wewnętrzną umową, stąd w doktrynie procesu cywilnego pełnomocnictwo wywodzące się z ustawy lub orzeczenia sądu bywa określane mianem pełnomocnictwa izolowanego²³. Źródłem pomocy prawnej z urzędu nie jest bowiem oświadczenie woli mandanta, lecz decyzja organu procesowego w przedmiocie „ustanowienia adwokata lub radcy prawnego” (art. 117 k.p.c.), względnie „wyznaczenia pełnomocnika z urzędu” (art. 88 § 1 k.p.k.), „wyznaczenia obrońcy z urzędu” (art. 78 § 1 lub § 1a k.p.k.) lub „wyznaczenia pełnomocnika z urzędu” (art. 88 w zw. z art. 78 § 1 lub § 1a k.p.k.).

Pomoc prawna z urzędu – czy to w postaci pełnomocnictwa cywilnoprosowego lub karnoprosowego, czy to w postaci obrony karnej – z reguły jest przejawem tzw. prawa ubogich²⁴, tj. prawa przysługującego tylko tym spośród uczestników postępowania sądowego, którym sytuacja ekonomiczna nie pozwala na pokrycie kosztów tej pomocy z własnej kieszeni. Powyższa konstatacja na gruncie procedury karnej wymaga jednak pewnego uściślenia, gdyż występują tu także obrońcy z urzędu oskarżonych, zdolnych ponieść koszt takiej obrony, lecz – z sobie tylko wiadomych powodów²⁵ – niewyznaczających obrońcy w sytuacji, która rodzi stan tzw. obrony obligatoryjnej²⁶. W takich wypadkach²⁷, niezależnie od stanu majątkowego oskarżonego, o którym mowa w art. 78 § 1 lub 1a, art. 78a § 1, art. 79 § 1 i 2 oraz art. 80 k.p.k.²⁸, ten – jeśli tylko nie posiada obrońcy z wyboru – decyzją prezesa sądu lub referendarza sądowego sądu właściwego do rozpoznania sprawy otrzymuje taką pomoc, co może nastąpić także wbrew jego woli²⁹ (art. 81 § 1 i art. 378 § 1 k.p.k.). Taka

²³ J. Gudowski, *Pełnomocnictwo procesowe na tle podziału prawa na prywatne i publiczne*, „Polski Proces Cywilny” 2011, nr 1, s. 24–25, 26.

²⁴ Pojęcie to ma skądinąd normatywną proveniencję, posługiwał się nim bowiem art. 13 zd. drugie Statutu Tymczasowego Palestry Państwa Polskiego, odnosząc je jednak tylko do spraw cywilnych, podczas gdy „sprawy karne” pozostawały sprawami „z urzędu” – zob. § 13 zd. pierwsze Statutu Tymczasowego Palestry Państwa Polskiego (Dz. Pr. P.P. z 1918 r., Nr 22, poz. 75). O prawie ubogich traktował też art. 116 d.k.p.c., wskazując na procesowe konsekwencje przyznania tego prawa stronie, traktowanej odąd jako „strona uboga” (zob. m.in. art. 117, art. 118 i art. 120d k.p.c.).

²⁵ Wyrok SN (7) z 4 października 1962 r., sygn. akt V K 323/62, OSNKW 1963, Nr 7–8, poz. 123.

²⁶ Zob. też art. 22 § 4 *in fine*, art. 96 § 1 zd. drugie w zw. z art. 451 *in fine*, art. 185a § 2 *in fine*, art. 249 § 5 zd. drugie, art. 387 § 1 *in fine*, art. 451 *in fine*, art. 518 w zw. z art. 451 *in fine*, art. 548, art. 573 § 2 zd. drugie w zw. z art. 451, art. 607zj § 2 *in fine*, art. 611a § 1 *in fine*, art. 611fh § 1 *in fine*, art. 611ti § 1 *in fine*, 611ue § 1 *in fine*, art. 611wf § 1 *in fine* k.p.k.

²⁷ W procedurach karnych *sensu largo* obrona z urzędu wiąże się też z sytuacjami wymienionymi w art. 22 § 4 k.p.k., art. 249 § 3a zd. drugie i § 5 zd. drugie k.p.k., art. 387 § 1 *in fine* k.p.k., art. 451 1 *in fine* k.p.k., art. 548 k.p.k., art. 607zj § 2 *in fine* k.p.k., art. 611a § 1 *in fine* k.p.k., art. 611fh § 1 *in fine* k.p.k., art. 611ti § 1 *in fine* k.p.k., art. 611ue § 1 *in fine* k.p.k., art. 611wf § 1 *in fine* k.p.k., a także w art. 106 § 2 k.p.w., art. 176 § 1 k.k.s.

²⁸ Ale też i oskarżonym, o których mowa w przepisach k.p.k.

²⁹ Narzucenie obrony za pośrednictwem obrońcy obligatoryjnego (tu: ustanowionego z urzędu) było krytykowane jako relikt postępowania inkwizycyjnego – zob. D. Kleina, *Przymus adwokacki*, „Palestra” 1926, nr 1, s. 315.

obrona z urzędu³⁰ nie służy wyrównaniu szans słabszego ekonomicznie oskarżonego, bo też jej finansowanie („wyłożenie”) przez Skarb Państwa ma charakter tymczasowy (art. 618 § 1 pkt 11 w zw. z art. 619 § 1 k.p.k.), a racje przemawiające za ustanowieniem takiej obrony są racjami obrony obligatoryjnej, ale i odpowiedniego – dostosowanego do wymogów konstytucyjnego prawa do sądu – ukształtowania danej procedury karnej³¹. *Ad marginem* wypada tu dodać, że widoczne na gruncie art. 78 § 1 (§ 1a) k.p.k. ściśle „powiązanie” obrony z urzędu z sytuacją materialną podejrzanego lub oskarżonego doznało znacznego osłabienia w krótkim okresie obowiązywania art. 80a k.p.k. Dodany w 2013 r.³² przepis art. 80a k.p.k. zwalniał jednak sąd z badania sytuacji majątkowej oskarżonego, co miało jednak dotyczyć wyłącznie sytuacji powstałej na etapie postępowania jurysdykcyjnego³³ i wiązało się z szerszą reformą tego postępowania, zmierzającą do zwiększenia jego kontrydiktoryjności kosztem aktywności samego sądu. Uznano ówczas, że obciążenie stron większą odpowiedzialnością za wynik sprawy należy zrekompensować m.in. łatwiejszym dostępem do pomocy prawnej z urzędu, co nie oznaczało jednak, iż w dalszej perspektywie miały one uniknąć ciężarów związanych z jej opłaceniem³⁴. Kolejne przemodelowanie postępowania sądowego spowodowało, że w 2016 r. przepis ten przestał obowiązywać³⁵, tym samym obrona z urzędu stała się na powrót instytucją służącą przede wszystkim niezamożnym obywatelom.

Jak więc zauważono, problem odpłatności za pomoc prawną przez samą stronę lub innego uprawnionego uczestnika postępowania odpada zasadniczo

³⁰ „Obrona z urzędu” jest pewnym skrótem myślowym stosunkowo chętnie używanym w doktrynie m.in. przez T. Grzegorzcyka, *Obrona w postępowaniu przygotowawczym*, Łódź 1988, s. 14 i M. Cieślaka, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1973 [Warszawa 1984], s. 305, przy czym jego poprawność jest kwestionowana przez R.A. Stefańskiego, [w:] R.A. Stefański, S. Zabłocki (red.) *Kodeks postępowania karnego*, t. 1: *Komentarz do art. 1–166*, 2017, Lex, komentarz do art. 81, teza 1.

³¹ O ukształtowaniu procedury sądowej w odpowiedni sposób, jako o „elemente prawa jednostki do sądu” pisze Z. Kwiatkowski, *Prawo do sądu w demokratycznym państwie prawnym*, „Ius Novum” 2019, nr 2, s. 39.

³² Art. 1 pkt 23 ustawy z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1247 ze zm.), zmieniającej nin. ustawę z dniem 1 lipca 2015 r.

³³ W fazie przygotowawczej postępowania karnego zachowano kryterium ekonomiczne, co ówczas spotkało się z krytyką niektórych przedstawicieli doktryny. Zob. m.in. M. Pietrzak, *Prawo do obrony w pierwszych chwilach postępowania karnego*, [w:] M. Kolendowska-Matejczuk, K. Szwarc (red.), *Prawo do obrony w postępowaniu penalnym. Wybrane aspekty*, Warszawa 2014, s. 63 i nast., a także W. Jasiński, *Prawo do obrony w znowelizowanym postępowaniu przygotowawczym*, [w:] M. Kolendowska-Matejczuk, K. Szwarc (red.), op. cit., s. 86.

³⁴ W. Posnow, [w:] J. Skorupka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 274, komentarz do art. 80a.

³⁵ Art. 1 pkt 15 ustawy z dnia 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 437 ze zm.), zmieniającej nin. ustawę z dniem 15 kwietnia 2016 r.

w przypadku pomocy przyznanej z urzędu³⁶; koszt takiej pomocy z urzędu ponosi Skarb Państwa (art. 29 ust. 1 p.a.), przy czym w sprawie cywilnej przyznanie tych kosztów następuje na podstawie wniosku zawierającego oświadczenie, że opłata nie została zapłacona w całości lub w części³⁷. Taki wniosek składa zarówno adwokat, jak i radca prawny działający w sprawie z urzędu, przy czym dostrzec można niespójność między art. 29 ust. 1 p.a. a art. 22³ ust. 1 u.r.p. Pierwszy z tych przepisów wskazuje, że obowiązek Skarbu Państwa dotyczy wyłącznie kosztów „nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu”, natomiast w art. 22³ ust. 1 u.r.p. pominięto tę przydawkę i obowiązek Skarbu Państwa powiązано z opłaceniem „pomocy prawnej udzielonej przez radcę prawnego z urzędu”. Niedopatrzenie to likwiduje co prawda § 2 r.k.n.p.r.p., gdzie jest już mowa o pomocy prawnej „nieopłaconej”. Choć względy celowości zdają się przemawiać za potrzebą dookreślenia odnośnego obowiązku Skarbu Państwa i zawężenia go do tych tylko kosztów, to organem korygującym niedopatrzenie ustawodawcy nie powinien być Minister Sprawiedliwości. Wątpliwość tę potęguje i to, że udzielona mu w trybie art. 22³ ust. 3 u.r.p. delegacja odnosi się do „tych kosztów”, a więc kosztów w kształcie nadanym im w ust. 1 tego samego przepisu, żadnych innych.

To, co z perspektywy płatnika, czyli Skarbu Państwa, w toku postępowania karnego stanowi wydatek (art. 618 § 1 pkt 11 k.p.k.), a finalnie w obu rodzajach spraw sądowych – koszt (art. 29 ust. 1 *in principio* p.a.; art. 22³ ust. 1 u.r.p.), z perspektywy udzielającego pomocy prawnej z urzędu adwokata lub radcy prawnego stanowi należną mu opłatę (art. 29 ust. 1 *in fine* p.a.; art. 22⁵ ust. 2 *in fine* u.r.p.), co dotyczy także ustalonej w umowie z klientem należności za pomoc prawną z wyboru (art. 16 ust. 1 *in fine* p.a.; art. 22⁵ ust. 1 *in fine* u.r.p.). Tylko w przypadku radców prawnych zatrudnionych w ramach stosunku pracy należność stąd wynikająca jest wynagrodzeniem (art. 22⁴ u.r.p.), co w praktyce nie przeszkadza w zamiennym używaniu obu tych określeń przez samych zainteresowanych³⁸.

³⁶ § 13 dekretu Naczelnika Państwa z dnia 24 grudnia 1918 r. w sprawie Statutu Tymczasowego Palestry Państwa Polskiego stanowił wręcz, że „sprawy cywilne z urzędu osób, którym przyznane zostało prawo ubogich i sprawy karne z urzędu adwokat prowadzi bezpłatnie”, a ewentualne wyjątki od tej zasady uchwalić może jedynie rada naczelna.

³⁷ § 3 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 października 2016 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez adwokata z urzędu (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 18 ze zm., dalej jako r.k.n.p.a.) oraz § 3 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 października 2016 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez radcę prawnego z urzędu (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 2437, dalej jako r.k.n.p.r.p.).

³⁸ O „wynagrodzeniu adwokata” pisze m.in. M. Radwan, [w:] M. Manowska (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 2: Art. 478–1217, 2022, Lex, komentarz do art. 112⁹, teza 5; J. Stasiak, [w:] T. Zembrzuski (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian*, t. 1 i 2, 2020, Lex, komentarz do art. 117, teza 1; P. Sławicki, *Postępowanie klauzulowe. Art. 776–795 k.p.c. Komentarz*, 2020, Lex, art. 782, teza 9. Natomiast odnośnie

Konieczność zindywidualizowania sytuacji materialnej osoby żądającej przyznania jej pomocy prawnej z urzędu powoduje, że organy procesowe raczej z rzadka ustanawiają wspólną (łączną) pomoc z urzędu dla kilku stron lub kilku oskarżonych³⁹. Za wyjątkową należy uznać więc sytuację z art. 117 § 5⁴ k.p.c., tyle tylko że udzielana w tym trybie pomoc z urzędu zasadza się nie na niezdolności podolania ciężarowi opłacenia pełnomocnika, lecz na imperatywnym wniosku prokuratora, stąd możliwość umocowania „tego samego pełnomocnika dla więcej niż jednego uprawnionego”. O możliwości ustanowienia jednego obrońcy dla kilku współoskarżonych można wnioskować z art. 85 § 1 k.p.k.⁴⁰, który pozwala na taką obronę, jeśli interesy współoskarżonych nie są sprzeczne⁴¹. Instytucja takiego „wspólnego” obrońcy nie jest przez ustawodawcę ograniczana do obrony z wyboru, co wynika z § 2 zd. drugie tego przepisu.

Celowość przyznania pomocy prawnej z urzędu

W sprawach karnych z konieczności badania celowości pomocy obrońcy z urzędu lub pełnomocnika z urzędu dla strony niebędącej oskarżonym zwalnia art. 78 § 1 (§ 1a) i art. 338b § 1 zd. drugie k.p.k. oraz art. 78 § 1 (§ 1a) w zw. z art. 88 § 2 zd. trzecie k.p.k. Polski ustawodawca nie wymaga, by właściwy organ procesowy badał coś więcej niż tylko zdolność „poniesienia kosztów obrony [pełnomocnika strony] bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny”, aczkolwiek taką możliwość ciągle dają ustawodawcom krajowym art. 6 ust. 3 lit. c EKPC oraz art. 4 ust. 1 dyrektywy 2016/1919⁴². Oba

do postępowania karnego o „wynagrodzeniu obrońcy” pisze m.in. D. Świecki, [w:] B. Augustyniak, K. Eichstaedt, M. Kurowski, D. Świecki, *Kodeks postępowania karnego*, t. 2: *Komentarz aktualizowany*, 2023, Lex, komentarz do art. 526, teza 15; H. Paluszkiewicz, [w:] K. Dudka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, 2023, Lex, komentarz do art. 107, teza 4; S. Zabłocki, [w:] R.A. Stefański, S. Zabłocki (red.), *Kodeks postępowania karnego*, t. 4: *Komentarz do art. 425–467*, 2021, Lex, komentarz do art. 438, teza 6; S. Steinborn, [w:] J. Grajewski, P. Rogoziński, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do wybranych przepisów*, 2016, Lex, komentarz do 80a, teza 6.

³⁹ Brak jest przepisu, który zakazywałby wprost takiej „łącznej” lub „wspólnej” reprezentacji z urzędu. Na gruncie karnoprosesowym można znaleźć argumenty, że taka właśnie „wspólna” obrona z urzędu wcześniej musiała zaistnieć w sprawie.

⁴⁰ Nierecypowanie tego przepisu do sytuacji pełnomocników w sprawach karnych, wszak art. 88 § 1 pomija art. 85 k.p.k., nie wydaje się stanowić przeszkody, by możliwość tę odnieść także do tej grupy pomocników prawnych. Brak odpowiedniego stosowania do pełnomocników w sprawach karnych art. 85 jest bowiem naturalną konsekwencją nieobjęcia ich także art. 86 § 1 k.p.k.

⁴¹ Szerzej: P.K. Sowiński, *Sprzeczność interesów oskarżonych jako przesłanka wyłączająca możliwość wspólnej ich obrony (art. 85 k.p.k.)*, cz. I, „Palestra” 2008, nr 10, s. 70–81 oraz cz. II, „Palestra” 2009, nr 1–2, s. 64–79; P. Kruszyński, *Istota i skutki prawne sprzeczności interesów oskarżonych reprezentowanych przez tego samego obrońcę w postępowaniu karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2020, nr 9, s. 17–29.

⁴² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/1919 z dnia 26 października 2016 r. w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu

te przepisy – oprócz kryterium ekonomicznego – dopuszczają stosowanie kryterium celowościowego⁴³ („wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości”; „wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości”⁴⁴), przy czym art. 4 ust. 2 dyrektywy 2016/1919 – za zgodne z tymi normami – uznaje mniej rygorystyczne rozwiązania krajowe, poszerzające dostępność do pomocy prawnej z urzędu. Ten sam prawodawca unijny wylicza okoliczności, które winno się badać w ramach oceny „zasadności [celowości]” przyznania pomocy prawnej z urzędu, tj. „wagę czynu zabronionego, złożoność sprawy oraz surowość grożącej kary” (art. 4 ust. 4 dyrektywy 2016/1919), ale też apriorycznie uznaje, iż doszło do ziszczenia się tego kryterium, w razie gdy „podejrzany lub oskarżony jest postawiony przed właściwym sądem lub sędzią w celu podjęcia decyzji w sprawie pozbawienia wolności, na jakimkolwiek etapie postępowania w zakresie dyrektywy”, oraz „w czasie pozbawienia wolności” (art. 4 ust. 4 lit. a–b dyrektywy 2016/1919). Powyższemu nie towarzyszy już wyliczenie okoliczności pozwalających na zaliczenie oskarżonego do grupy osób niezdolnych do poniesienia kosztów obrony, a jedynie wskazanie tych elementów, które składają się na jego „sytuację majątkową” („wszystkie istotne i obiektywne czynniki, takie jak dochód, majątek i sytuację rodzinną danej osoby”), tę zaś konfrontuje się z „kosztem pomocy adwokata oraz stopą życiową w tym państwie członkowskim”. Niemożność ustalenia wspólnego progu dochodowego jest pochodną różnego poziomu życia w państwach Unii Europejskiej oraz sporą dynamiką zachodzących w tym zakresie zmian. W orzecznictwie ETPC Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przestrzega się wszakże przed stosowaniem przez organy krajowe progów rażąco niskich, skutkujących niewłaściwą oceną sytuacji osoby aplikującej o pomoc prawną z urzędu⁴⁵, na co wpływ może mieć też pewne wyalienowanie sędziów ze społeczeństwa, którego znaczna część żyje na stopie niższej niż oni sami.

Niepowielenie przez krajowego ustawodawcę kryterium celowościowego przyznania pomocy prawnej z urzędu w sprawach karnych jest bez wątpienia rozwiązaniem właściwym, zwiększającym gwarancyjność art. 78 § 1 k.p.k., a przez to i poszerzającym granice prawa do obrony w duchu konstytucyjnym. Tego samego nie da się niestety powiedzieć o art. 22 k.p.w. Przepis ten uzależnia wyznaczenie adwokata lub radcy prawnego do pełnienia roli obrońcy

karnym oraz dla osób, których dotyczy wnioski w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania (Dz.U. UE L z 2016 r., Nr 297, s. 1 ze zm.).

⁴³ Kryterium to jest stosowane na gruncie postępowania w sprawach o wykroczenia – por. art. 22 zd. pierwsze i art. 30 § 2 w zw. z art. 22 zd. pierwsze k.p.w. – w odniesieniu do obrońcy z urzędu i pełnomocnika z urzędu.

⁴⁴ Przejawem takiego „dobra” lub „interesu” może być zagrożenie oskarżonego orzeczeniem przewidzianej za zarzucany mu czyn kary pozbawienia wolności – por. wyrok ETPC z 24 maja 1991 r., skarga nr 12744/87, *sprawa Quaranta v. Szwajcaria*, Lex nr 81154.

⁴⁵ Wyrok ETPC z 25 kwietnia 1983 r., skarga nr 8398/78, *sprawa Pakelli v. Niemcy*, Lex nr 80844.

z urzędu dla obwinionego w sprawie o wykroczenie nie tylko od wykazania, że „nie jest [on] w stanie ponieść kosztów obrony bez poważnego uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny”, ale dodatkowo od stwierdzenia, iż „wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości”. Wskutek odesłania z art. 30 § 2 k.p.w. rozwiązanie z art. 22 k.p.w. stosuje się do pełnomocnika z urzędu dla pokrzywdzonego i oskarżyciela posiłkowego.

Z dwóch przesłanek przyznania pomocy prawnej z urzędu w sprawach cywilnych, przesłanka z art. 117 § 5 zd. pierwsze k.p.c. jest mniej eksponowana przez ustawodawcę, bo też kwestia ta zajmuje w dziale II stosunkowo mało miejsca. Nie zmienia to faktu, że przesłankę tę „zdażył” już zbadać Trybunał Konstytucyjny, nie dopatrując się w niej okoliczności „nadmiernie ograniczającej konstytucyjne prawo do sądu”, a w rezultacie opowiadając się za zgodnością art. 117 § 5 zd. pierwsze k.p.c. z art. 45 ust. 1 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP⁴⁶. Miarą „potrzeby udziału [adwokata lub radcy prawnego] w sprawie [cywilnej]”, o której mowa w art. 117 § 5 k.p.c., mogą być okoliczności podmiotowe, takie jak chociażby nieporadność życiowa strony⁴⁷ czy też trudności w podejmowaniu czynności procesowych, ale i okoliczności przedmiotowe, takie jak stopień skomplikowania sprawy pod względem faktycznym lub prawnym⁴⁸. Okoliczności te nie zostały wszak na gruncie procedury cywilnej skatalogowane, jak ma to miejsce w przypadku funkcjonującej w procesie karnym obrony obligatoryjnej (art. 79 § 1 i § 2 oraz art. 80 k.p.k.), co *in concreto* może prowadzić do sytuacji, w których np. samodzielność procesowa osoby chorej psychicznie spowoduje odmowę ustanowienia dla niej adwokata lub radcy prawnego⁴⁹, nie pociągając za sobą nieważności postępowania z uwagi na pozbawienie strony możliwości obrony (art. 379 pkt 1 k.p.c.)⁵⁰. W orzecznictwie wskazuje się, że „potrzebę” pomocy prawnej z urzędu w sprawie cywilnej może determinować nieporadność strony, co przy „przy faktycznym lub prawnym skomplikowaniu sprawy”⁵¹ prowadziło do stanu, w którym taka osoba nie potrafiłaby „wykorzystać prawnych możliwości prawidłowego

⁴⁶ Wyrok TK z 15 kwietnia 2021 r., sygn. akt SK 97/19, OTK-A 2021, Nr 33.

⁴⁷ Z uzasadnienia postanowienia SN z 24 marca 2022 r., sygn. akt III USK 321/21, Lex nr 3417997; wyrok SN z 12 maja 2010 r., sygn. akt I UK 19/10, Lex nr 603408; postanowienie SN z 17 maja 2018 r., sygn. akt IV CSK 120/18, Lex nr 2515757.

⁴⁸ Wyrok SN z 6 września 2017 r., sygn. akt I CSK 59/17, Lex nr 2389570. Samo skomplikowanie sprawy pod względem faktycznym i/lub prawnym nie jest już taką oczywistą przesłanką obrony obligatoryjnej w trybie art. 79 § 2 k.p.k., który nakazuje taką obronę w sytuacji, gdy jest to „niezbędne ze względu na inne okoliczności utrudniające obronę”. Szerzej zob. P.K. Sowiński, *Uprawnienia składające się na prawo oskarżonego do obrony. Uwagi na tle czynności oskarżonych oraz organów procesowych*, Rzeszów 2012, s. 259–264.

⁴⁹ Wyrok SN z 19 lutego 2010 r., sygn. akt IV CSK 318/09, Lex nr 678016.

⁵⁰ Postanowienie SN z 24 listopada 2016 r., sygn. akt III CSK 27/16, Lex nr 2202697; wyrok SN z 2 marca 2005 r., sygn. akt III CK 533/04, Lex nr 197647.

⁵¹ Udział „adwokata z urzędu” nie jest konieczny, gdy sprawa jest nieskomplikowana pod względem prawnym, a strona sama potrafi sobie poradzić w prowadzeniu procesu – zob. postanowienie SN z 3 czerwca 1974 r., sygn. akt II CZ 94/74, Lex nr 7511.

jej prowadzenia”⁵². Takie podmiotowo-przedmiotowe podejście do kryterium („potrzeby”) ustanowienia pomocy prawnej z urzędu przypomina po części karnoprosesowe podejście do przesłanki obrony obligatoryjnej z art. 79 § 2 k.p.k. („inne okoliczności utrudniające obronę”), którą w doktrynie identyfikuje się z okolicznościami podmiotowymi („właściwości osobiste oskarżonego” lub „stan fizyczny oskarżonego”⁵³), odmawiając znaczenia okolicznościom wyłączenie przedmiotowym („skomplikowanie [sprawy] pod względem faktycznym lub nawet pod względem prawnym”)⁵⁴.

Posiadanie obligatoryjnego obrońcy z urzędu w sprawie karnej nie przesądza o konieczności przyznania pomocy prawnej z urzędu w sprawie cywilnej, gdyż kryteria pomocy w obu tych postępowaniach są odmienne⁵⁵. Art. 117 § 5 k.p.c., mimo iż służy wyrównaniu szans strony w sprawie cywilnej, nie czyni z faktu dysponowania przez jej przeciwnika procesowego fachowym pełnomocnikiem okoliczności, którą należałoby brać pod uwagę, rozważając potrzebę „ustanowienia adwokata lub radcy prawnego z urzędu”, tak jak i nie każe rozważać kwestii posiadania przez którąś ze stron większego zaplecza organizacyjnego lub intelektualnego, choć są to niewątpliwie czynniki dywersyfikujące ich możliwości.

Nie uznaje się za *eo ipso* determinujący potrzebę przyznania pomocy prawnej z urzędu przypadek udziału w sprawie biegłych, gdy strona jest wystarczająco zorientowana w przedmiocie sporu i posiada możliwość formułowania w sposób przejrzysty i zrozumiały swego stanowiska⁵⁶. Wyrażający to stanowisko Sąd Apelacyjny w Szczecinie oparł się na analizie odwołania tej strony od decyzji organu rentowego, zaś orzekający w niższej instancji sąd okręgowy – także na „dotychczas podejmowanych przez nią (tu: ubezpieczonego) czynności (...) w trakcie postępowania rentowego”. Wprawdzie stanowisko to jest akceptowane w doktrynie⁵⁷, ale rodzi pytanie o stopień pewności co do autorstwa odwołania od decyzji organu rentowanego, ale i prawidłowości oparcia

⁵² Postanowienie SN z 29 kwietnia 2009 r., sygn. akt II CSK 643/08, Lex nr 610216; wyrok SN z 16 kwietnia 2008 r., sygn. akt V CSK 564/07, Lex nr 424339; wyrok SN z 2 marca 2005 r., sygn. akt III CK 533/04, Lex nr 197647; wyrok SN z 8 czerwca 2006 r., sygn. akt II CSK 51/06, Lex nr 183020; postanowienie SN z 11 stycznia 2022 r., sygn. akt II USK 596/21, Lex nr 3342281.

⁵³ J. Grajewski, S. Steinborn, [w:] L.K. Paprzycki, J. Grajewski, S. Steinborn, *Komentarz aktualizowany do art. 1–424 Kodeksu postępowania karnego*, 2015, Lex, komentarz do art. 43, tezy 2 i 3.

⁵⁴ Postanowienie SN z 17 lutego 2004 r., sygn. akt II KK 277/02, OSNKW 2004, Nr 4, poz. 43.

⁵⁵ Z uzasadnienia wyroku SA w Gdańsku z 30 stycznia 2020 r., sygn. akt V ACa 586/19, Lex nr 2940100.

⁵⁶ Postanowienie SA w Szczecinie z 30 grudnia 2013 r., sygn. akt III AUz 485/13, Lex nr 1430784.

⁵⁷ M. Wojdała, *Pomoc prawna z urzędu w procesie cywilnym. Przesłanki wyznaczenia pełnomocnika procesowego. Komentarz do postanowienia Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 30 grudnia 2013 roku, III AUz 485/13*, „Acta Iuris Stetinensis” 2014, nr 8, s. 125.

się na informacjach nie pochodzących z własnych obserwacji sądu, lecz utrwalonych w aktach postępowania administracyjnego, rządzącego się jednak własnymi – częstokroć różnymi od sądowych – regułami.

„Wnioskowy” charakter pomocy prawnej z urzędu

Oficjalność pomocy z urzędu odnosi się do finalnego rezultatu pewnej aktywności tego organu, nie zaś do sposobu, w jaki aktywność tę zainicjowano. Zarówno ustanowienie pełnomocnika w trybie art. 117 § 1–3 k.p.c., jak i obrońcy lub pełnomocnika w procesie karnym są efektem jednostronnej czynności uprawnionego organu procesowego, ale czynność ta jest podejmowana wskutek wniosku zainteresowanego podmiotu. Zasadniczo jedynie w przypadkach wymienionych w art. 81 § 1 i art. 378 § 1 k.p.k. czynność ta jest podejmowana *ex officio*, ale – jak wcześniej wspomniano – te ostatnie czynności nie mają wiele wspólnego z realizacją prawa ubogich⁵⁸. Na gruncie procedury cywilnej owa czynność jest podejmowana *ex officio* tylko w sprawach wskazanych w art. 560¹ k.p.c. oraz we wskazanych w art. 48 ust. 1 i 2 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego⁵⁹. W sytuacji, o której mowa w art. 560¹ k.p.c. oraz w art. 48 ust. 1 u.o.z.p., nie bada się stanu majątkowego osoby objętej taką pomocą prawną z urzędu, a tylko to, czy jest ona – ze względu na stan zdrowia psychicznego – zdolna do (samodzielnego) złożenia odnośnego wniosku. Sąd w wypadku stwierdzenia, że osoba taka nie jest w stanie sama wystąpić z wnioskiem, ustanawia dla niej adwokata lub radcę prawnego z urzędu, jeżeli uzna jego udział w sprawie za potrzebny. Badanie tych okoliczności nie jest natomiast warunkiem podjęcia przez sąd z urzędu czynności związanych z ustanowieniem adwokata lub radcy prawnego⁶⁰ w sytuacji, o której mowa w art. 48 ust. 2 u.o.z.p., tj. w postępowaniu dotyczącym „bezpośrednio osoby przyjmowanej do szpitala psychiatrycznego albo do domu pomocy społecznej, albo przebywającej w danym podmiocie, bez jej zgody”.

⁵⁸ Zob. jednak art. 48 ust. 1 ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 2123), który w postępowaniach prowadzących w uregulowanych tam sprawach przed sądem opiekuńczym zezwala na ustanowienie adwokata lub radcy prawnego z urzędu „nawet bez wniosku” osoby, której takie postępowanie dotyczy, „jeżeli osoba ta ze względu na stan zdrowia psychicznego nie jest zdolna do złożenia wniosku, a sąd uzna udział adwokata lub radcy prawnego w sprawie za potrzebny”. Wniosek taki jest zbędny także w sytuacji, w której postępowanie dotyczy bezpośrednio osoby przyjmowanej do szpitala psychiatrycznego albo domu opieki społecznej, albo przebywającej w takiej jednostce bez jej zgody (art. 48 ust. 2), przy czym sąd nie bada wtedy celowości ustanowienia adwokata lub radcy prawnego.

⁵⁹ Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 2123), dalej jako u.o.z.p.

⁶⁰ Czynności te są obowiązkiem sądu – por. postanowienie SN z 5 kwietnia 2012 r., sygn. akt II CSK 575/11, OSNC-ZD 2013, Nr 4, poz. 68.

Zwrócenie się do organu o udzielenie jej pomocy prawnej z urzędu ustawodawca określa mianem „domagania się” (art. 117 § 1–3 k.p.c.) lub „żądania” (art. 78 § 1 i § 1a oraz art. 338b § 1 i § 2 k.p.k.), co z perspektywy językowej mogłoby sugerować związanie organu sądowego ich treścią. Tymczasem ultymatywność tych aktów jest pozorna, bo do udzielenia pomocy prawnej z urzędu dochodzi dopiero po pozytywnej weryfikacji nie najlepszego stanu majątkowego wnioskodawcy, a na gruncie procesu cywilnego dodatkowo także po stwierdzeniu celowości jej udzielenia. Ten ostatni warunek ustanawia art. 117 § 5 k.p.c., ale tylko w odniesieniu do wniosków złożonych w trybie art. 117 § 1–3 k.p.c., a nie w trybie art. 117 § 5¹ k.p.c. W obrębie procesu cywilnego paradoksalnie nie wiąże więc sądu „domaganie się” ustanowienia adwokata lub radcy prawnego z urzędu, ale wiąże go „wniosek prokuratora, o którym mowa w § 5¹ pkt 1–2 lub § 5²”, który ten sąd „uwzględnia” (art. 117 § 5⁴ k.p.c.). Nawet jeśli regulacja ta powodowana jest racjami wyższymi i ma na celu ułatwienie w dochodzeniu roszczeń osób szczególnie dotkniętych wskazanymi tam zdarzeniami, to czy jednocześnie nie narusza ona delikatnej równowagi między organami procesowymi, sprowadzając sąd do roli bezwolnego wykonawcy poleceń prokuratorskich?

Badanie wniosku o przyznanie pomocy prawnej z urzędu

Skoro decyzja o przyznaniu pomocy prawnej z urzędu zależy od pozytywnej weryfikacji stanu majątkowego wnioskodawcy oraz potrzeby udziału adwokata lub radcy prawnego w danej sprawie, to czy opracowany na podstawie art. 117¹ § 6 k.p.c.⁶¹ ministerialny wzór wniosku można uznać za prawidłowy? Oczywiście umożliwia on podanie przeróżnych informacji o sytuacji rodzinnej i ekonomicznej wnioskodawcy (pkt 4–7 wzoru), ale już nie tych, które mogłyby wpłynąć na uznanie, że w sprawie pomoc prawa jest konieczna. Nawet jeśli by przyjąć możliwość „przemycenia” tych ostatnich w punkcie 8 wzoru („Inne dane, które wnioskodawca uważa za istotne”), to przecież narrację co do tego, jakie informacje należy tam zamieścić zdaje się narzucać już sama nazwa składanego *Oświadczenia*, ta odwołuje się jedynie do „stanu rodzinnego, majątku, dochodów i źródeł utrzymania”. Zarzut tu formułowany nie dotyczy wszak Ministra Sprawiedliwości, ten bowiem, opracowując w 2010 r. wzór owego *Oświadczenia*, trzymał się ściśle udzielonej legitymacji, także w zakresie *Pouczenia* towarzyszącego temu oświadczeniu. Chcąc zwiększyć szanse osób fizycznych na pomoc adwokata lub radcy prawnego z urzędu, należałoby w pierwszej kolejności poszerzyć legitymację z art. 117¹ § 6 k.p.c., a następnie

⁶¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 kwietnia 2010 r. w sprawie określenia wzoru oświadczenia o stanie rodzinnym, majątku, dochodach i źródłach utrzymania osoby fizycznej ubiegającej się o ustanowienie adwokata lub radcy prawnego (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 526).

rozbudować pouczenie zawarte w *Oświadczeniu* o informację co do przesłanki z art. 117 § 5 zd. pierwsze k.p.c. i zmodyfikować wspomniany wcześniej pkt 8 w taki sposób, by możliwe stało się zamieszczenie w nim danych jej dotyczących.

W każdym przypadku ciężar wykazania, że starający się o pomoc prawną z urzędu nie jest w stanie ponieść samodzielnie kosztów takiej pomocy, spoczywa na nim samym, bo też każda procedura sądowa obwarowuje taką pomoc „w mniejszym lub większym stopniu wymogami formalnymi”⁶². Wynika to z art. 78 § 1 k.p.k., który nie tylko żąda „wykazania” niemożności „poniesienia kosztów obrony” („pełnomocnictwa” – art. 88 § 1 zd. trzecie w zw. z art. 78 § 1 k.p.k.), ale by nastąpiło to „w sposób należyty”⁶³. Kwestię tę rozwija § 11 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2020 r., gdzie jest mowa o „dokumentach” złożonych w tym właśnie celu; nie może to więc być zapewnienie gołosłowne. Starającemu się o pomoc obrońcy z urzędu stwarza się szansę na uzupełnienie wniosku, co przewiduje § 13 tego rozporządzenia. Wątpliwości budzi jednak sposób, w jaki określono tam sytuację, w której do tego dochodzi. Nie chodzi tu bowiem literalnie o sytuację, w której „nie wykazał [on] w sposób należyty, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny”, albowiem wtedy winno dojść do odmowy przyznania takiej pomocy z urzędu, lecz o sytuację, w której jego wniosek jest niekompletny, a wyznaczony mu „odpowiedni termin” służy jego uzupełnieniu. Mimo takiego ukształtowania ciężaru dowodu w judykaturze przyjmuje się, że niekiedy stan majątkowy oskarżonego nie wymaga dodatkowego dowodu, jeśli wcześniej był on zwolniony od kosztów pomocy prawnej, a jego sytuacja nie uległa zmianie wobec braku możliwości zarabkowania wskutek pozbawienia go wolności, co było okolicznością znaną sądowi⁶⁴. W takim wypadku przyznanie pomocy obrońcy z urzędu w celu dokonania czynności związanych ze sporządzeniem i wniesieniem skargi nadzwyczajnej – jawi się jako naturalna konsekwencja – decyzji wcześniejszych, zapewniając tym samym oskarżonemu „dalszą bezpłatną pomoc prawną” w sprawie⁶⁵.

W analogiczny sposób rozkłada się ciężar dowodu na gruncie art. 117 k.p.c. Z jego § 2 wynika bowiem, że z treści składanego przez stronę oświadczenia winny „wynikać” okoliczności świadczące o złej kondycji majątkowej niezwolnionej od kosztów sądowych osoby fizycznej, zaś z jego § 3 to, że osoba prawna

⁶² D. Daniluk, *Prawo do nieodpłatnej pomocy prawnej w świetle konstytucyjnej zasady równości*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2023, nr 2, s. 239.

⁶³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2020 r. w sprawie sposobu zapewnienia oskarżonemu korzystania z pomocy obrońcy z urzędu (Dz.U. poz. 1681).

⁶⁴ M.A. Nowicki, *R.D. przeciwko Polsce – wyrok ETPC z dnia 18 grudnia 2001 r., skargi nr 29692/96 i 34612/97*, [w:] idem, *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999–2004*, Kraków 2005, s. 589.

⁶⁵ Wyrok ETPC z 13 września 2011 r., skarga nr 30358/04, sprawa *Wersel v. Polska*, Lex nr 898150.

winna „wykazać” brak „dostatecznych środków na poniesienie kosztów wynagrodzenia adwokata lub radcy prawnego”. Wniosek o ustanowienie adwokata lub radcy prawnego składany przez osobę fizyczną winien zostać sporządzony na wzorze, o którym mowa w art. 117¹ § 1 zd. drugie k.p.c. i zawierać „szczegółowe dane o swoim stanie rodzinnym, majątku, dochodach i źródłach utrzymania”, co może zostać poparte przyrzeczeniem odebranych w trybie jego § 2. Te same elementy winno zawierać oświadczenie składane przez osobę fizyczną ustnie (art. 117¹ § 4 k.p.c.). W przypadku gdy wniosek o przyznanie pomocy prawnej z urzędu jest składany przez osobę fizyczną łącznie z wnioskiem o zwolnienie z kosztów sądowych, osoba ta – zgodnie z art. 117¹ § 1 zd. trzecie k.p.c. – składa tylko jedno oświadczenie, tj. tylko oświadczenie na potrzeby zwolnienia z kosztów według wzoru⁶⁶ opracowanego na podstawie delegacji z art. 9 pkt 2 u.k.s. (art. 102 ust. 1 u.k.s.).

Podsumowanie

Między ludźmi zachodzi szereg dysproporcji; różny jest poziom ich inteligencji, wykształcenia, pozycji społecznej, ale i sytuacji rodzinnej czy też majątkowej. Wszystkie one razem, ale i każda z nich z osobna, mogą ograniczać aktywność danej jednostki w szeregu obszarach życia społecznego. Osoba mniej zamożna ma mniejszą zdolność podjęcia samodzielnej akcji procesowej, ale także i jej kontynuowania z uwagi na system opłat sądowych oraz zaliczek pobieranych w toku spraw cywilnych na dokonanie określonej czynności dowodowej. Bariereą stanowią również wynagrodzenia adwokatów oraz radców prawnych za czynności podejmowane przed organami wymiaru sprawiedliwości⁶⁷, nawet jeżeli z woli poprzedniego Ministra Sprawiedliwości od dłuższego czasu ich wysokość utrzymywana była na drastycznie niskim poziomie.

Jasne jest, że nie ze wszystkimi nierównościami da się walczyć na poziomie normatywnym, możliwe jest jednak, a nawet konieczne, minimalizowanie następstw nierówności ekonomicznej, co w państwach demokratycznych przybiera postać opisywanej w niniejszej publikacji tzw. pomocy prawnej z urzędu. Ta ostatnia wzmacnia wydatnie prawo do sądu, nawet jeśli nie w momencie podjęcia decyzji o egzekucji tego prawa, to z pewnością na etapie dalszym, realizacyjnym. Reprezentowany przez pomocnika prawnego uczestnik postę-

⁶⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 31 stycznia 2006 r. w sprawie określenia wzoru oświadczenia o stanie rodzinnym, majątku, dochodach i źródłach utrzymania osoby fizycznej ubiegającej się o zwolnienie od kosztów sądowych w postępowaniu cywilnym (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 574).

⁶⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1964 ze zm.) i rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności radców prawnych (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1935 ze zm.).

powania sądowego nie tylko otrzymuje wsparcie merytoryczne, ale może też czerpać zeń wzorce prawidłowego zachowania procesowego oraz otrzymać *sui generis* pozytywne psychologiczne wzmocnienie odnośnie do słuszności dochodzonego roszczenia lub stanowiska procesowego. W dalszej perspektywie na takiej pomocy zyskuje wymiar sprawiedliwości, wszak przy tej okazji dochodzi do podniesienia poziomu dokonywanych z udziałem adwokata lub radcy prawnego czynności procesowych, ale i samo społeczeństwo, jeśli tylko uznać, że jest ono zainteresowane właściwym funkcjonowaniem sądownictwa.

Wbrew jednak stanowisku Marka A. Nowickiego⁶⁸ odmowa przyznania pomocy obrońcy z urzędu *de facto* „skazuje” oskarżonego na obronę samodzielną, tyle tylko, że swą decyzją sąd nie może zmusić tegoż oskarżonego do bronięcia się w sposób aktywny. To samo da się powiedzieć o następstwach nieprzyznania pomocy prawnej z urzędu stronie w postępowaniu cywilnym; i tutaj taka strona będzie zdana na własne siły, co stawia ją w sytuacji trudniejszej, zważywszy na zdecydowanie wyższy stopień kontrydiktoryjności tego procesu (art. 232 w zw. z art. 6 § 2 k.p.c.). Z pewnością odmowa przyznania pomocy prawnej z urzędu może być oceniana przez pryzmat utrudnienia w realizacji konstytucyjnego prawa do sądu, trzeba jednak pamiętać, że ani ustawa zasadnicza, ani żaden inny akt nie gwarantują bezpłatnego wymiaru sprawiedliwości, a zawodowy charakter czynności składających się na pomoc prawną niejako *ex definitione* zawiera w sobie element odpłatności. Jeśliby chcieć zarzucić ustawodawcy cokolwiek w odniesieniu do sformułowanych przezeń zasad przyznawania pomocy prawnej z urzędu z powołaniem się na prawo ubogich, to nieokreślenie progu dochodowego, do jakiego taka pomoc by przysługiwała. Wprawdzie dochód nie jest wyłączną składową sytuacji majątkowej, ale tak określony byłby przynajmniej kryterium wymiernym, co umożliwiłoby dalszą kontrolę odnośnej decyzji sądowej (art. 394^{1a} § 1 pkt 2 k.p.c.). Takiej przejrzystości pozbawione jest z pewnością kryterium celowości, o którym mowa w art. 117 § 5 zd. pierwsze *in fine* k.p.c. i z tego tylko powodu winno się z niego zrezygnować. Niezależnie od motywów, jakimi kierował się ustawodawca, pozbawiając oskarżonego możliwości zaskarżenia odmowy przyznania mu obrońcy z urzędu poza wypadkami wymienionymi w art. 81 § 1 w zw. z § 1a k.p.k., takie rozwiązanie trzeba ocenić krytycznie, uznając jego sprzeczność co najmniej z art. 42 ust. 2 Konstytucji RP⁶⁹.

⁶⁸ M.A. Nowicki, *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, [w:] idem, *Wokół Konwencji europejskiej. Komentarz do Europejskiej konwencji praw człowieka*, 2021, Lex, komentarz do art. 6.

⁶⁹ Zob. wyrok TK z 8 października 2013 r., sygn. akt K 30/11, OTK-A 2013, Nr 7, poz. 98, dotyczący niezgodności art. 81 § 1 k.p.k. z art. 42 ust. 2 w zw. z art. 45 ust. 1 i z art. 78 Konstytucji RP.

Wykaz literatury

- Augustyniak B., Eichstaedt K., Kurowski M., Świecki D., *Kodeks postępowania karnego*, t. 2: *Komentarz aktualizowany*, 2023, Lex.
- Bekrycht T., *Analiza terminów „stosunek społeczny” a „stosunek prawny”*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2015, nr 1.
- Cieślak M., *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, PWN, Warszawa 1973 [Warszawa 1984].
- Daniluk D., *Prawo do nieodpłatnej pomocy prawnej w świetle konstytucyjnej zasady równości*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2023, nr 2.
- Dudka K. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, 2023, Lex.
- Ereciński T. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1: *Postępowanie rozpoznawcze. Artykuły 1–124*, 2023, Lex.
- Gołąb S., *O pełnomocnikach w procesie cywilnym*, Drukarnia Społeczna, Warszawa 1938.
- Grajewski J., Rogoziński P., Steinborn S., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do wybranych przepisów*, 2016, Lex.
- Grzegorzczak T., *Obronca w postępowaniu przygotowawczym*, Wyd. UŁ, Łódź 1988.
- Gudowski J., *Pełnomocnictwo procesowe na tle podziału prawa na prywatne i publiczne*, „Polski Proces Cywilny” 2011, nr 1.
- Jasiński W., *Prawo do obrony w znowelizowanym postępowaniu przygotowawczym*, [w:] M. Kolendowska-Matejczuk, K. Szwarc (red.), *Prawo do obrony w postępowaniu penalnym. Wybrane aspekty*, Biuro RPO, Warszawa 2014.
- Kleina D., *Przymus adwokacki*, „Palestra” 1926, nr 1.
- Kruszyński P., *Istota i skutki prawne sprzeczności interesów oskarżonych reprezentowanych przez tego samego obrońcę w postępowaniu karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2020, nr 9.
- Kwiatkowski Z., *Prawo do sądu w demokratycznym państwie prawnym*, „Ius Novum” 2019, nr 2.
- Manowska M. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 2: *Art. 478–1217*, 2022, Lex.
- Nowicki M.A., *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, [w:] idem, *Wokół Konwencji europejskiej. Komentarz do Europejskiej konwencji praw człowieka*, 2021, Lex.
- Nowicki M.A., *R.D. przeciwko Polsce – wyrok ETPC z dnia 18 grudnia 2001 r., skargi nr 29692/96 i 34612/97*, [w:] idem, *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999–2004*, Zakamycze, Kraków 2005.
- Paprzycki L.K., Grajewski J., Steinborn S., *Komentarz aktualizowany do art. 1–424 Kodeksu postępowania karnego*, 2015, Lex.
- Pietrzak M., *Prawo do obrony w pierwszych chwilach postępowania karnego*, [w:] M. Kolendowska-Matejczuk, K. Szwarc (red.), *Prawo do obrony w postępowaniu penalnym. Wybrane aspekty*, Biuro RPO, Warszawa 2014.
- Skorupka J. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2015.
- Sławicki P., *Postępowanie klauzulowe. Art. 776–795 k.p.c. Komentarz*, 2020, Lex.
- Sowiński P.K., *Sprzeczność interesów oskarżonych jako przesłanka wyłączająca możliwość wspólnej ich obrony (art. 85 k.p.k.)*, cz. I, „Palestra” 2008, nr 10.
- Sowiński P.K., *Sprzeczność interesów oskarżonych jako przesłanka wyłączająca możliwość wspólnej ich obrony (art. 85 k.p.k.)*, cz. II, „Palestra” 2009, nr 1–2.

- Sowiński P.K., *Uprawnienia składające się na prawo oskarżonego do obrony. Uwagi na tle czynności oskarżonych oraz organów procesowych*, Wyd. UR, Rzeszów 2012.
- Stefański R.A., Zabłocki S. (red.) *Kodeks postępowania karnego*, t. 1: *Komentarz do art. 1–166*, 2017, Lex.
- Stefański R.A., Zabłocki S. (red.), *Kodeks postępowania karnego*, t. 4: *Komentarz do art. 425–467*, 2021, Lex.
- Stroiński A., *Przeobrażenia idei sprawiedliwości społecznej. Część II. Sprawiedliwość społeczna jako sprawiedliwość wyrównawcza*, „Roczniki Filozoficzne” 2018, t. LXVI, nr 1.
- Waltoś S., *Proces karny. Zarys systemu*, LexisNexis, Warszawa 2002.
- Waltoś S., Hofmański P., *Proces karny. Zarys systemu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Wojdała M., *Pomoc prawna z urzędu w procesie cywilnym. Przesłanki wyznaczenia pełnomocnika procesowego. Komentarz do postanowienia Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 30 grudnia 2013 roku, III AUz 485/13*, „Acta Iuris Stetinensis” 2014, nr 8.
- Zembrzuski T. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Koszty sądowe w sprawach cywilnych. Dochodzenie roszczeń w postępowaniu grupowym. Przepisy przejściowe. Komentarz do zmian*, t. 1 i 2, 2020, Lex.

Summary

Conditions for granting legal aid ex officio in Polish court procedures

Keywords: attorney, defence counsel, court proceedings, law of the poor, advisability of ex officio legal aid, interests of justice.

The text discusses the issue of ex officio legal aid as an institution aimed, inter alia, at bridging the differences resulting from the substantive status of individual parties to selected court proceedings, i.e. civil proceedings, criminal proceedings and misdemeanour proceedings. In all these three procedures, the institution of legal aid takes the form of assistance provided by an attorney (civil proceedings) or an attorney and a defence counsel (proceedings: criminal and misdemeanour), the latter two not being interchangeable, as the defence counsel is a legal assistant assigned to the person of the accused (defendant). Each of the three procedures makes the granting of legal aid ex officio subject to the fulfilment of a certain condition or conditions, with only the criminal procedure abandoning the expediency criterion. The text criticises the lack of income thresholds, seeing this as a circumstance that makes it difficult to review a decision refusing to grant title assistance.